

op vreemdelingen die een afkomst hadden welke men met die der Chinezen en Arabieren kon vergelijken, maar wier regeringen hadden weten te bereiken dat hun burgers in Indië als Europeanen behandeld zouden worden: Japanners, Philippino's, Thailanders en Egyptenaren.

Het aantal in Indië aanwezige Europeanen liep in de tijd van de Compagnie op tot meer dan tienduizend, van wie zich, gelijk eerder vermeld, tegen de vijfduizend in Batavia bevonden. De meesten van die meer dan tienduizend waren militairen – anderen waren werkzaam bij het bestuur, bij de handel, bij de rechtspraak en als heelkundigen, predikanten, schoolmeesters en ambachtslieden, dat laatste vooral op de werven en in de andere bedrijven die de Compagnie in en bij Batavia had opgericht. De Compagnie was een veeleisende werkgever. 'De klerken . . ., een paar honderd slecht betaalde, schraal gevoede, door koorts' (vooral malariakoorts) 'geplaagde jongemannen', schrijft Vlekke,

'stonden op om half zes, begonnen te werken om zes uur en bleven aan hun schrijftafels bezig tot zes uur in de namiddag, met een korte onderbreking van dertig minuten voor het ontbijt en een pauze van twee uur voor het middagmaal. Er was geen rust na het eten; het werk ging door in de tropische hitte. Als er veel werk was, werden kaarsen aangestoken kort na zes, en het schrijfwerk ging door. Zij mochten het fort niet verlaten behalve op woensdag en op zondagmiddag en zelfs dan moesten zij om zeven uur thuis zijn . . . De arbeiders van de Compagnie hadden al geen gemakkelijker leven. De schoenmakers waren verplicht één paar schoenen per dag klaar te maken op straffe van gevangengezet te worden. De timmerlui en scheepsbouwers van de werven der Compagnie waren aan het einde van de achttiende eeuw nog altijd zo goed dat James Cook¹, die zijn schip in de haven had laten opkalfateren, schreef: 'In de hele wereld is geen betere scheepswerf dan die van Batavia.'²

Wie zijn arbeidscontract met de Compagnie was nagekomen, kon, als hij in leven was gebleven (wij herinneren er aan dat van de dienaren van de Compagnie jaarlijks gemiddeld een zesde bezweek), naar Nederland repatriëren – hij kon ook verlof krijgen, zich in de stad Batavia als 'vrij burger' te vestigen. 'Zo goed als alle vrije burgers waren', aldus Vlekke, 'oud-dienaren van de Compagnie en de *society* van Batavia was er een van nieuwe rijken met veel overdadig vertoon van rijkdom. Het werd als een blijk van grote welstand beschouwd een groot aantal slaven te hebben om al het werk en alle zorg aan hen over te laten, zelfs de

¹ De beroemdste achttiende-eeuwse Engelse ontdekkingsreiziger. ² B. H. M. Vlekke: *Geschiedenis van de Indische archipel*, p. 207-08.